

ARCHIVAL STUDIES / АРХІВОЗНАВСТВО

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.5

BEZDRABKO V.V.

Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://0000-0003-3295-5277>DOCUMENT FORGERY:
AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

Abstract. *The purpose of the article is to reveal the meanings of the concept document falsification; to represent the foundations of technical expertise and scholarly criticism of documents; and to identify the main approaches to establishing facts of falsification and forgery. The research methodology consists of historical-chronological, terminological, analytical, synthetic, and generalization methods. The historical-chronological method was applied to trace the evolution of document examination and the formation of knowledge domains related to the study of historical sources, as well as scientific and technical practices for detecting falsified documents. The terminological method was used to identify the hierarchical meanings of the concepts document falsification, document forgery, and document fraud. Methods of analysis and synthesis were employed to explain causal relationships between the accumulation of empirical and applied knowledge and the development of expertise and scholarly criticism of documents. The generalization method proved useful for identifying the main trends and traditions in the development of document examination aimed at detecting falsifications. The scientific novelty of the study lies in presenting the multidimensional problem of document falsification throughout human history. Conclusions.* The problem of document falsification has ancient origins. Initially, the exposure of falsified documents had practical significance, later acquiring scientific and applied importance. Methods of recognizing falsified documents emerged primarily within legal, archival, and records management practices. The objects of falsification may be documentary information and/or its carrier. A document may be falsified intentionally (coercively or voluntarily) or accidentally. The concept of falsification is broader than forgery: a document can be forged only if it already exists, whereas falsification may arise when a document, by the author's initial intent, is destined to record incomplete, inaccurate, or concealed data, or distort its formal features and characteristics. A falsified document is the result of forgery or fraud. Different approaches to the study of document falsification have developed, including legal, historical-source-critical, and others. For the legal approach, the evidentiary value of a document is its primary property; for historians, archivists, and documentologists, the main value of a document is informational. At institutional, normative-legal, technical, and methodological levels, the relevance, importance, and necessity of protecting information and documents from falsification are affirmed.

Keywords: document, document forgery, document falsification, document counterfeiting; document fraud; archive, source-critical approach, legal approach, document studies approach.

Citation. Bezdrabko, V.V. (2025). Document forgery: an interdisciplinary perspective. *Sumy Historical and Archival Journal*. XLV, 5-20. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.5

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

БЕЗДРАБКО В.В.

Київський національний університет культури і мистецтв (Київ, Україна)

ORCID: <https://0000 0003 3295 5277>

ФАЛЬСИФІКАТ ДОКУМЕНТА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР

Анотація. *Мета статті* полягає в розкритті значень поняття фальсифікат документа; репрезентації формування засад технічної експертизи та наукової критики документів; виявленні основних підходів до з'ясування фактів фальшування, підроблення документів. **Методологію дослідження** склали історико-хронологічний, термінологічний, методи аналізу, синтезу, узагальнення. Історико-хронологічний метод застосовано для розкриття еволюції експертизи документів, формування галузей знань, пов'язаних із вивченням історичних джерел, наукових і технічних практик виявлення фальсифікату документів. Термінологічний метод застосовано для виявлення ієрархічності значень понять "фальсифікат документа", "підробка документа", "підлог документа". Методи аналізу й синтезу використано для викладу причинно-наслідкових зв'язків між накопиченням емпіричних, прикладних знань і розвитком експертизи, наукової критики документів. Метод узагальнення став у пригоді для з'ясування основних тенденцій і традицій розвитку експертизи документів із метою виявлення фальсифікатів. **Наукова новизна** дослідження полягає в представленні багатовимірної проблеми фальшування документів в історії людства. **Висновки.** Проблема фальсифікату документа має давнє походження. Початково викриття фальшованого документа мало практичне значення, згодом ще й науково-прикладне. Методики розпізнання фальсифікату документа складаються передусім у надрах правової, архівної й діловодної практик. Об'єкти фальшування: документна інформація або / і носій документної інформації. Документ може бути сфальшованим зумисно (примусово, добровільно) або випадково. Поняття фальсифікат є ширшим, ніж підробка. Підробити документ можна в тому випадку, якщо він уже існує. Підлогом є той документ, який через первинний задум автора потенційно приречений на фіксування неповних, недостовірних, прихованих даних чи спотворення формальних ознак, характеристик. Фальсифікат документа – це результат його підроблення, підлогу. Склалися різні підходи до вивчення фальсифікату документа, зокрема правовий, історико-джерелознавчий та ін. Для правового підходу доказова цінність документа є головною його властивістю. Для істориків-джерелознавців, архівістів, документознавців головною цінністю документа є інформаційна. На інституційному, нормативно-правовому, технічному, науково-методичному рівнях засвідчено актуальність, важливість і необхідність захисту інформації, документів від фальшувань.

Ключові слова: документ, фальсифікат документа, підробка документа, підроблення документа, фальшування документа, підлог документа, архів, джерелознавчий підхід, правовий підхід, документознавчий підхід.

Цитування. Бездрабко, В.В. (2025). Фальсифікат документа: міждисциплінарний вимір. Сумський історико-архівний журнал. XLV, 5-20. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.5

Проблема фальшування документів – давня й незмінно актуальна. Попри обширну історіографію залишається багато відкритих питань, пов'язаних із нормативно-правовою базою запобігання фальшуванню документів, технічною експертизою документів, проблемною термінологією, практиками та критикою документів, тощо. Потреба в установленні доказової, інформаційної, джерельної, комунікаційної та іншої цінності документа завжди оперта на з'ясування їх оригінальності, істинності, достовірності, автентичності. Методики встановлення цього факту розроблялися багатьма науками.

Найповніше вони представлені в тих із них, що мали ґрунтовні практики роботи з документами, зокрема правознавство, історичне джерелознавство, архівознавство та ін. Тому є сенс говорити про міждисциплінарний вимір цієї проблеми. **Мета статті** полягає в розкритті значень поняття фальсифікат документа; репрезентації формування засад технічної експертизи та наукової критики документів; виявленні основних підходів до з'ясування фактів фальшування документів.

Під фальсифікатом документа розуміють продукт свідомого спотворення його форми і / або змісту з метою отримання правової, моральної, матеріальної чи будь-якої іншої вигоди. Термін походить від пізньолатинського *falsificatio, falsifico* – підробляти, підробляю. Процес створення фальсифікату документа називають фальшуванням. Це поняття ширшого змісту і значення, ніж підроблення документів. У першому випадку йдеться про: а) зумисне спотворення чи викривлення змісту документа (внесення неправдивих даних, підміна фактів, формальних ознак), тобто підлог; б) фальшування формальних ознак документа. У другому випадку – про підроблення шляхом виготовлення, зміни реквізитів документа з метою надати йому справжність. Результатом підроблення документа є підробка.

Фальшування документів – явище давнє, що виникло фактично з моменту появи самих документів як письмових свідчень, доказів, підтверджень переважно правових фактів. Датується IV–III тисячоліттям до н. е. (Бездрабко, 2011: 17). Перші зразки фальшованих документів належать стародавній близькосхідній цивілізації. Усвідомлення значення документа як акту влади, посвідчення права власності надало їм особливого статусу. Спочатку це були лаконічні пам'ятні помітки, які згодом замінили акти, оформлені відповідно до тодішніх вимог. Правова норма як регулююча категорія на той час була недостатньо вираженою.

На початку документування інформації оформлювання документа включало необхідні засвідчувальні елементи достовірності (підпис; відбитки печатки, штемпеля, пальця, нігтя, елемента одягу; мітка). Виготовлення печатки чи штемпеля було трудомістким процесом, що вимагало високої майстерності, а складний зазвичай малюнок при цьому з багатьма прихованими символами і знаками, нерідко архаїчними шрифтами, мав бути захистом від фальшування. Існування реєстрів чинних, втрачених печаток забезпечувало суворий контроль за їх обігом, протидіяло спотворенню форми чи викладу недостовірного змісту документів (Бездрабко, 2011: 17–20).

Поширеною була практика інституту свідків оформлювання офіційних, публічних і приватних документів, виготовлення їх копій, дублікатів (Кулешов, 2000: 15). Головне призначення інституту свідків полягало в підтвердженні факту укладання документа, його змісту, оскільки копії часто видавалися не тільки особі-власнику чи автору, але й свідкам.

Диференційоване ставлення до оригіналів і копій документів визначало особливості їх зберігання, забезпечення захисту від фізичних, біологічних та ін. пошкоджень (Бездрабко, 2011: 25). Інвентаризація, облік, опис документів також сприяли убезпеченню документів від фальшування. Важливими центрами створення й зберігання документів, крім палат верховного чиновника, громади, підрозділів бюрократичного апарату, були архіви, бібліотеки, школи письма, що прославилися як осередки переписування, копіювання документів, книг, укладаючи перші емпіричного змісту рекомендації, трактати користування і правила прочитання текстів.

Підроблення документів в усі часи суворо каралось. Для держав Стародавнього Близького Сходу, Давньої Індії властиве переважно індивідуальне покарання за фальшування документів, печаток, тобто переслідування конкретної особи-виконавця протиправної дії, для Давнього Китаю – колективне, що означало найсуворішу кару для

самого виконавця та кола осіб, які могли бути причетними до скоєння порушення. Найпоширенішими видами покарання були: штраф, клеймування, каторжні роботи, заслання, вигнання, конфіскація майна, відрубання кінцівок або інших частин тіла, смертна кара (закони Гаммурапі, Ману, Цинь та ін.). На міру покарання впливали не тільки значущість підробленого документа, але й посадовий, соціальний, майновий статус особи, що здійснила порушення. Деякі релігійні настанови також відображали покарання за фальшування документів (Бездрабко, 2011: 22).

Набуті практики захисту документа від умисного спотворення розвинулися в Давній Греції та Давньому Римі. Документ як доказ, аргумент, акт підтвердження чи свідчення, здобув особливий статус (Бездрабко, 2011: 25). Розвиток бюрократичного апарату супроводжувався розростанням канцелярій, архівів, зокрема відомчих і спеціалізованих, які стали справжніми “центрами” фальшування документів. З’являється термін *пластографія*, що в перекладі з грецької означало підроблене письмо (підроблений почерк), а особа, що підробляла “чужі почерки”, називалася *пластографом*, або *пластологом*.

Якісно іншими стали методи боротьби з фальшуванням документів. Правові застороги щодо протиправних дій набули статусу норми. Особливістю правового регулювання боротьби з фальшуванням документів стала поява окремих законів, головним призначенням яких було з’ясувати коло прийомів, процедуру визнання документа фальшованим із конкретними обставинами й умовами покарання. Особливо це характерно для римського права. Першим законом, де фальшування документів розглядалося самостійно як злочин, став закон Корнелія Сулли *Lex Cornelia de falsis* (80 -і роки до н. е.). Спочатку закон стосувався лише фальшування заповітів, монет, а згодом був доповнений розглядом фактів підроблення офіційних і приватних документів. Цінність достовірності документів пов’язувалася з надійністю захисту передусім майнових прав чи зобов’язань. У правовій практиці формується розрізнення підлога і фальсифікату, що остаточно закріплено в пам’ятці Східно-Римської імперії (Візантії) – *Corpus juris civilis*, за часів візантійського імператора Юстиніана I Великого (528–534 рр.). Під підлогом розумівся той документ, який створено спеціально з метою фіксації неправдивої інформації, а під фальсифікатом – документ, що зазнав будь-якого спотворення форми чи змісту після того, як був виготовлений і набув чинності (Кобилянський, Сутуріна, 2022: 100).

Для Європи раннього Середньовіччя, за винятком Візантії, характерне забуття традицій римського права щодо боротьби з фальшуванням документів. *Leges barbarorum* (варварські правди) 5–9 ст. були зразками давнього германського права і представляли записи норм звичаєвого права, позбавлених узагальнень і абстрактних юридичних формул, найвідомішими з яких є *Салічна правда* (*Lex Salica*, 5–6 ст.) і *Ріпуарська правда* (*Lex Ripuaria*, VI–VIII ст.). Усне слово мало переваги над письмовим, а для підтвердження події чи прав достатньо було слова свідків (Бездрабко, 2011: 45). Поширеним явищем доведення прав власності були ордалії (від нім. слова *Urteil* – істина), тобто пошук істини в судовому спорі за допомогою втручання начебто надприродних сил. У цьому випадку встановлення достовірності документа виглядало ірраціонально.

В XI–XII ст. з’являються перші правові середньовічні збірки, які містили згадку про підроблення документів і види покарань для фальсифікаторів та тих, хто користувався ними з корисливим умислом (закони Кнута Великого XI ст., німецькі зеркала XIII ст.). Підроблення документів постало гострою проблемою для більшості країн континентальної Європи та Англії (Бездрабко, 2011: 47). Прямі згадування про шахрайство, введення в оману стосувалися виготовлення фальшованих документів і користування ними. У Середньовіччі збереглася система покарань за підроблення

документів. Винятково жорсткі заходи передбачалися в тих випадках, коли підроблялися документи, що мали вагомі правові наслідки.

Найдавніша правова пам'ятка Київської Русі – Руська Правда (XI–XII ст.), не містила артикулів, присвячених фальшуванню документів. Це пояснюється низьким рівнем вчинення таких порушень, порівняно з іншими європейськими країнами. Однак артикули про шахрайство, введення в оману цілком могли застосовуватися у випадках підроблення документів, а семантично багатозначний термін *татьба*, зафіксований у Руській Правді, тлумачиться також як крадіжка, ширше – як незаконне (за)володіння чужим майном, що могло бути здійснено також за допомогою підроблених документів.

Діловодна, архівна, правова практики продовжували нарощувати потенціал щодо захисту інформації та методик розпізнання підроблених документів. Вони залишалися важливим актом засвідчення прав і зобов'язань. Для захисту документів від підроблення поєднували одночасно різні способи: застосування печаток, підписів, накладних пергаментних стрічок, водяних знаків, вощення конвертів зберігання, лакування (або вощення) матеріальної основи письма, використання спеціальних шрифтів, прочитання яких потребувало ключів, тайнопису тощо. Середньовічні збірки правил мистецтва укладання документів (*Summa art...*) містили практичні поради щодо оформлювання документів та їх захисту від підробок. Предметно цим займалися правники (Бездрабко, 2011: 50).

Із X ст. підроблення документів стало масовим явищем, що пояснюється прагненням здобути або / і захистити право власності, упередити захоплення земель чи нерухомого майна. Значна кількість фальшованих документів, що слугували інструментом закріплення інституційних прав на володіння, виготовлялася в канцеляріях, архівах монастирів. Часто в архівах служили спеціальні писці, які займалися виготовленням підроблених документів. Якість і рівень фальшивих документів був дуже високим. Такі писці були освіченими, майстерними людьми. Найбільш розповсюдженими видами документів, які підроблялися в середні віки, були королівські ордонанси, привілеї, хартії, що передавали чи підтверджували право власності та ін. переваги.

Географія підробок охоплювала всю Європу і, порівняно з Азією, була масовим явищем упродовж X–XII ст. Це пояснюється послабленням церковної і навпаки посиленням світської влади, а також поширенням освіти серед дворянства. Згодом кількість підробок дещо зменшилася. Це зумовлено тим, що більшість монастирів або втратила володіння, або накопичила необхідні документи для захисту майна, щоб його повернути й убезпечити від втрат.

В епоху Відродження настав час актуалізації досягнень римського права. Важливу роль у накопиченні, систематизації, коментуванні джерел римського права відіграли школи права глоссаторів і постглоссаторів XI–XIII ст. Представники середньовічної італійської школи вперше формально визначали суть поняття *підлог документа* як зумисне створення наперед неправдивого змісту акту (Бездрабко, 2011: 51). У пізніших середньовічних правових пам'ятках зафіксовано змістове визначення *підробки документа* як спотворення зовнішніх і внутрішніх характеристик документа. Йдеться про неправдиві факти, дати, підписи, імена свідків, підроблення почерку, застосування фальшованих печаток та ін. Деякі з кодексів права, наприклад, Кримінально-судове уложення Карла V (*Constitutio Criminalis Carolina*, 1532 р.), імператора династії Габсбургів Священної Римської імперії, містили окремі артикули, присвячені різним формам прояву підроблення документів та їх видів (art. 112 – підробка документів, art. 114 – підробка митних документів, знаків). *Carolina* передбачав нещадне покарання – смертну кару та каліцтва, для тих, хто виготовляв фальшиві печатки, листи, рентні, процентні свідчення або реєстри (Кобилянський, Сутуріна, 2022: 101–102).

Литовські статuti 1529 р., 1566 р., 1588 р. зазнали впливу Carolina, німецьких зерцал, судєбника Казимира 1468 р., коронні конституції 1510 р., 1527 р., закріпивши різновиди порушень, пов'язаних із підлогом і фальшуванням документів, а також їх використанням. Підлог, фальшування документів (підроблення печаток, матеріалів для письма, підписів, використання чужого почерку, "віддирання та прикладання печаток") або ж користування ними, що призвели до серйозних правових наслідків, суворо карались. За підроблення великокняжих актів, печаток та користування ними згідно з Литовським статутом 1529 р. передбачалася смертна кара – спалювання на вогні (І. 5). Ця норма знайшла детальний виклад у статуті 1566 р. (І. 12). (Бездрабко В., 2011: 54). Переслідуванню підлягали особи, що здійснили такі порушення: укладання наперед неправдивих документів (підлог документа) від імені великого князя і підроблення государевої печатки; фальшування на документах підписів государя і / чи посадових осіб; незаконне використання печаток государя і державних установ. Указані злочини каралися смертною карою "через вогонь". Крім цього, злочинами вважались підчистка письмових знаків, зривання справжніх і прикладання неавтентичних печаток до документа з корисливою метою, а також використання наперед підроблених документів, що стосуються права власності. Ці дії каралися смертною карою через повішення. У Литовських статутах 1566 р., 1588 р. окремо зафіксовано правові дії у випадку підроблення приватних і публічних чи офіційних документів, підписаних канцлером, підканцлером коронними, писарями земського, гродського, підкоморського судів та ін. посадовцями (Бездрабко, 2011: 55). Документи XVI–XVII ст., що зберігаються в українських архівах, свідчать про часті слухання в судах справ про підроблення документів, а притягнуті до відповідальності за це майстри демонстрували високу обізнаність із мистецтвом виготовлення печаток, зображення гербів, особливостями письма тощо.

У пізніших правових пам'ятках різних історичних періодів входження українських земель до складу інших держав так само зустрічаються положення про підлог і фальшування документів та суворі покарання за це. У 13 арт. "Прав, за яким судиться малоросійський народ" (1743 р.), проєкту зводу законів Гетьманщини XVIII ст., предметом підлога та фальшування був саме публічний, тобто офіційний чи службовий документ, а особа, причетна до цього, мала прийняти смертну кару через спалювання на вогні ("огнем сожжен быть иметь") (Жижиленко, 1900: 233). У переліку неправових дій вказувалися підроблення печаток і їх відбитків, підписів, тексту документа, неправдиве наперед їх укладання та використання. Головним мотивом підлога чи підроблення документів вважалося переслідування суто матеріальної вигоди.

Кодифікація західноєвропейських нормативно-правових актів у XVIII–XIX ст. супроводжувалася розвитком традицій римського права щодо фальшування та підлога документів. Для Всезагального земельного права Пруссії (1794 р.), Кримінального кодексу Франції (1810 р.), кримінальних улоґень Баварії (1813 р.), герцогств Ольденбурзького (1814 р.) і Брауншвейґа (1840 р.), королівств Вюртемберґу (1839 р.) і Ганноверу (1840 р.), Російської імперії (1845 р.), Загальнонімецького кримінального улоґення (1872 р.) та ін. властиві різні конструкції порушень, пов'язаних із підлогом чи фальшуванням документів, а також розлогі коментарі, представлені окремими розділами (а не статтями), стосовно обставин, умов, експертизи і наслідків цих дій (Жижиленко, 1900: 78–91). Такі порушення кваліфікувалися як зловживання владою, обман, шахрайство з метою заволодіння майном, злочин проти суспільної довіри через нівелювання доказової функції документа, заради переслідування корисливих цілей чи з наміром зашкодити інтересам особи, або / і держави. Викрадення документів, допущення помилок, описок мимоволі при укладанні документів також вважалося порушенням і вимагало суворого покарання. Предметом підлога проголошувалися документи, а підроблення – матеріальні атрибути документів

(папір, відбитки клейм, печаток, штемпелів та ін.). Приватні документи не розглядалися об'єктом порушень, хоча такими могли бути. Пізніше складається традиція розрізнення підлога, здійсненого посадовими особами, що перебувають на службі, а також підлога приватних осіб. Із появою в XIX ст. нових видів і способів фіксації інформації фото-, фоно-, кінодокументи стали також об'єктом підроблення, фальшування та вчинення інших неправових дій. Увиразнюється ставлення до документа як речового доказу.

У французькому, німецькому, австро-угорському законодавствах XVIII–XIX ст. чітко розрізняли поняття *підлога матеріального* й *підлога інтелектуального*. У першому випадку йшлося про зміни в чинному документі, а в іншому – про те, що документ укладено правильно, однак його зміст є хибним (Жижиленко, 1900: 81). Підлог інтелектуальний міг бути учинений лише чиновником, а тому цей вид порушення розглядався як перевищення службових повноважень і навіть як зрада державних інтересів. Згодом з'явилося поняття *матеріально-інтелектуальний підлог*, тобто змішана форма підлога документа. Основні досягнення німецького та австро-угорського права наслідувало російське законодавство. “Уложення про покарання кримінальні і виправні” 1845 р. і “Уложення про покарання” 1903 р. до способів здійснення злочинів зараховували створення документа із неправдивим змістом, або внесення виправлень до нього. При визначенні покарання керувалися масштабом суспільної небезпеки і шкоди, завданої неправомірною дією. Передбачалися такі покарання: смертна кара, арешт, ув'язнення у виправному будинку чи в'язниці, каторга (строкова (від 4 до 12 років), безстрокова) (Жижиленко, 1900: 105). Укорінюється думка, що виготовлення підлогу чи підробка документа не є порушенням права до того часу, доки його не використовують для здобуття матеріальних чи інших привілеїв.

Найвідомішою історико-правовою пам'яткою Російської імперії, присвяченої фальшуванню документів, є праця О.О. Жижиленка “Підлог документів. Історико-догматичне дослідження” (1900 р.) (Бездрабко, 2008). Технічні й технологічні досягнення виявлення факту підроблення документів, характеристики фальсифікатів, ґрунтовно представлено в спеціальній комплексній монографії “Дослідження документів” (1910 р.) американського правника А.Ш. Осборна (Осборн, 1932). Важливими здобутками практики розпізнання фальшованих документів і підлогів стали “Підручник для судових досліджень у системі криміналістики” (Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik, 1893 р.) австрійського юриста Г. Гросса, “Посібник із наукової криміналістики (техніки)” (Manuel de police scientifique (technique), 1912 р.) німецького криміналіста Р. Райса (Чисников, 2017; Кобилянський, Сутуріна, 2022; Ковальов, 2021а; 2021б). Праці містили розділи, присвячені підробленню документів, а основними завданнями при цьому проголошувалися: виявлення способу змін початкового змісту документів, однорідності чорнил, визначення часу виконання всього документа та його частин, встановлення достовірності походження відбитків печаток і штампів, факту виконання «невидимими» чорнилами тощо, а також рекомендації щодо захисту документів від підробок. Фактично до XX ст. сформувався підхід до підлога документів як діяльності особи, суть якої полягає в спеціальному, продуманому спотворенні документної інформації, або структури документа, формальних, матеріальних ознак із метою використання її значення при здійсненні іншого злочину, хоча сама по собі також є злочином після набуття ним чинності та введені в обіг.

Інституційними зрушеннями в боротьбі з фальшуванням документів у XIX–XX ст. стало відкриття в Європі кабінетів науково-судової експертизи (Чисников, 2017). Тут за допомогою ретельно розроблених методик фахівці займалися встановленням авторства, дати укладання документа, справжності підписів, виявленням виправлень, підчисток та ін. заходами із розпізнання підробок, започаткувавши засади авторознавства,

почеркознавства. У 1914 р. такі кабінети були відкриті в Києві та в Одесі, а в 1923 р. – у Харкові. За сприяння криміналіста-практика, начальника Київського розшукового відділення Г.М. Рудого (1863–1918 рр.) на початку ХХ ст. формується колекція почерків, інструментів, технічних засобів, що використовувалися для підроблення документів. В інших українських містах – Полтаві, Житомирі, існували їх філії, відомі як бюро, лабораторії експертизи (Ковальов, 2021в: 35). У 1920-х роках кабінети були реорганізовані в науково-дослідні інститути судової експертизи, важливим напрямом діяльності яких залишалася експертиза достовірності, справжності документів. В інструкції наркомату юстиції УСРР від 1923 р. йшлося про важливість здійснення інститутами “всебічного дослідження документів, печаток, штампів, шрифтів” (Пілюков, 2017). Удосконалюються також техніко-криміналістичні практики виявлення підроблених документів. Тож у першій половині ХХ ст. в УРСР склалася потужна, відома традиціями техніко-криміналістична школа вивчення документів щодо встановлення їх справжності та достовірності, авторитетність якої була на високому рівні. Нині в Україні під егідою Міністерства юстиції України функціонують Дніпропетровський, Київський, Львівський, Одеський, Харківський інститути судових експертиз. Для кожного з них технічна експертиза документів – один із основних напрямів діяльності.

Під технічною експертизою документів розуміють вид судово-криміналістичного дослідження, націленого на встановлення способу виготовлення документа, змін його змісту, автентичності реквізитів, використовуваних матеріалів. Інакше кажучи, основними аспектами технічної експертизи є: встановлення способу виготовлення усього документа, або його частин; внесення змін до документа та відновлення його змісту; ідентифікація печаток і штампів, знакодруківних (знакосинтезуючих) пристроїв; експертиза розірваних текстів; встановлення абсолютної давності документів. Також пов’язаними з технічною експертизою документів є: лінгвістична експертиза мовлення, експертиза відеозвукозапису; фототехнічна експертиза; експертиза голографічних зображень; судова почеркознавча експертиза; експертиза матеріалів, речовин та виробів. Фактично технічна експертиза документів націлена на зовнішні характеристики документів із метою встановлення їх достовірності, що особливо актуально в правовому контексті, тобто доказової їх цінності (Сезонов, 2020; Юдіна, 2018).

У ХХ ст. у правовій науці остаточно закріпилося розмежування понять підлога, підробки документів і розвинулись техніко-криміналістичні практики виявлення цих фактів. Нині більшість кримінальних кодексів європейських країн містять розділ “Підроблення документів” (ФРН, Нідерланди, Бельгія, Іспанія та ін.), доповнені багатьма підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють питання класифікації порушень, пов’язаних із підробленням документів, їх суб’єктів та об’єктів, видів покарань. Суб’єктом підлогу документів можуть бути приватна або службова (посадова) особи. У сучасних дослідженнях фіксується ставлення до підлогу документів як самостійного злочину, або як способу здійснення іншого злочину. Було уточнено, що матеріальне підроблення документа може бути вчинено не лише шляхом підчистки, травлення, дописок, виправлень та інших утручань у текст, але й через застосування підроблених штампів, печаток, підписів, бланків тощо.

Підроблення документів встановлюється шляхом проведення комплексної технічної експертизи. Виявлення факту підроблення документів може відбуватися за допомогою різних методів. Поширеними методами є: візуальні, технічні, фізико-хімічні (дифузно-копіювальний, копіювальний, люмінесцентний, мікроскопічний, радіоактиваційний, рентгенівський, спектральний, термічний, фотографічний, хроматографічний та ін.) (Кобилянський, Сутуріна, 2022: 104–107). Кожен із цих методів має доволі ґрунтовну й

детальну методику проведення. На правовому рівні встановлення факту підроблення документа належить до компетенції органів досудового розслідування чи суду.

У радянській Україні вперше про підроблення документів у значенні фальшування записано в ст. 108 Кримінального кодексу УСРР (1927 р.). Фальшування документів класифікувалося як порушення, суть якого полягала у фіксації службовою особою в документах неправдивих відомостей або записів із метою подальшого їх використання (підлог документів), а також у підробці, підчистці чи помітці іншим числом, тощо (підроблений документ). У ст. 172 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. йшлося про посадовий підлог, тобто внесення посадовцем до документів наперед неправдивої інформації, або інші дії, що викривляють їх зміст. Окремою статтею розглянуто підроблення документів, штампів, печаток, збуту їх та використання (ст. 194). У Кримінальному кодексі України 2001 р. ст. 358 передбачено покарання за підроблення документів, печаток, штампів, бланків, а також за їх збут чи використання. Ст. 366 містить визначення службового підлогу документів як фіксування наперед неправдивих відомостей, інших видів фальшування документів. За вчинення цього виду порушення передбачено такі покарання: штраф, пробаційний нагляд, позбавлення права займати певні посади, обмеження або позбавлення волі строком до 5 років (Кримінальний кодекс України, 2001). Фальшування документів розглядають й інші чинні законодавчі й нормативно-правові акти України. Також у нормативно-правовій базі України створення (повністю або частково) документа, подібного на справжній (автентичний), із метою незаконного його використання як справжнього (автентичного) визначено підробленням документа (Про затвердження Положення, 2020).

Сучасна правова наука акцентує увагу на термінологічному значенні поняття *документ*, зауважуючи, що це не просто інформація, зафіксована на матеріальному носіїві, а вольове суб'єктивне твердження чи заперечення його автора. Панівним визначенням документа є уречевлене судження / заява, що дозволяє встановити особу, якій воно належить, та є придатним для доказу юридично значущих фактів (Т. Фішер, У. Кіндхойзер, Й. Вессельс, М. Геттінгер, Р. Шмідт та ін.). Висловлена думка (судження), зафіксований факт, оформлений шляхом придатних для цього знаків, називаються інформаційною властивістю документа. Для правників особливо важливо, щоб указаний та дійсний автор документа були однією особою. Сам документ переважно розглядається не об'єктом, реччю для зовнішнього спостереження, а доказом, свідченням. **Доказова цінність документа** для правників є головною його властивістю. У широкому значенні всі види записів, що здатні мати доказову силу щодо обставин справи, є документами (Р. Шмідт).

Для джерелознавців головною цінністю документа є його **інформаційний потенціал**. В античні часи закладено емпіричні раціональні основи джерелознавчої критики. Перші правила користування документами та верифікації їх достовірності як історичних джерел належать давньогрецькому історику Тукидіду (близько 460 – близько 396 рр.). Історики пізнішого часу – Тімей із Тавроменія (356 – близько 260 рр. до н.е.), Полібій (близько 201–120 рр. до н.е.) значно їх розширили і доповнили. Давньоримські історики Марк Порцій Катон Старший (234–149 рр. до н.е.), Тит Лівій (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.), Корнелій Тацит (55/57–120), Гай Светоній Транквілл (70–160) та ін. першочергово опиралися на архівні документи, як найбільш надійні джерела інформації. Їм належить формулювання низки прийомів, спрямованих на перевірку достовірності історичної інформації (Бездрабко, 2011: 27–30). Зокрема, дані про автора, установу укладання документа, імена посадових осіб, свідків, що підтверджують правдивість інформації, місце, особливості зберігання, наявність відбитку штемпеля, печатки, статус послідовності появи в світі (оригінал, копія) та ін. вважалися важливими. Також акцентовано увагу на

зовнішніх характеристиках документа (матеріал і манера письма, чорнило, почерк, спосіб кріплення аркушів та ін.).

До XII ст. авторами фальшованих документів у Європі були переважно служителі церкви, а з XIII ст. цим активно почали займатися світські особи, зокрема нотаріуси, бюрократи різних рівнів. Поширеним явищем було створення підлогів серед богословів, істориків, філологів та ін. інтелектуалів, які викликають інтерес як пам'ятки наукової культури, історичної методології. Мотивом їх вчинків було не лише збагачення, але й доведення справедливості власних історичних наративів (Анній із Вітербо, Джеймс Макферсон, Дені Врен-Люка та ін.). До підроблення документів часто долучалися антиквари-колекціонери. Доволі розповсюдженою завжди була практика викрадання з архівів оригіналів документів і заміна їх підробленими.

Важлива роль у розробленні засад наукової критики історичних документів, пам'яток належить гуманістам (філософам, філологам, історикам, літераторам, перекладачам) XV–XVII ст., які при прочитанні текстів культивували критичне мислення та докази (раціональні, емпіричні) на відміну від церковних канонів, догм. Під *критикою* (від франц. *critique*) тоді розуміли загальний підхід, метод знаходження істини. Основоположником наукової (передусім історико-філологічної) критики історичних джерел вважають Лоренцо Валлу (1407–1457 рр.), який на прикладі документів римської курії викрив значну кількість підлогів, фальсифікатів, що використовувалися з метою доведення прав Ватикану володіти, управляти, підпорядковувати, загалом папського примату. Відома праця Л. Валли “De falso credita et ementita Constantini Donatione declamatio” (1440-і рр.) ґрунтується на критиці тексту грамоти римського імператора Костянтина I (272–337 рр.), від імені якого папі Сильвестру I (285–335 рр.) начебто надавалася світська влада над західною частиною Римської імперії (Бездрабко, 2011: 100–103). Найімовірніше грамота з'явилася в середині 8 ст., хоча відкриті посилання на неї датуються X–XI ст. Л. Валла довів її підлог і відкинув претензії церкви на світську владу та верховенство. Послідовники учення Л. Валли удосконалили правила вивчення й видання історичних джерел, накопичивши знання з методики раціональної критики текстів, зовнішніх особливостей, середовища їх створення та побутування. Практично до XVII ст., незважаючи на старання гуманістів, критерієм автентичності документа була відповідність релігійним догмам.

Ставлення до тих, хто підробляв документи, зафіксовано в середньовічній літературі. У “Божественній комедії” Данте Аліґ'єрі передостаннє 8-е коло пекла передбачалося для ошуканців, зокрема фальсифікаторів і підроблювачів, на яких чекали муки через хвороби (Данте).

В епоху Середньовіччя в римській курії сформувалася та розвинулася особлива служба практичної діяльності, спрямована на перевірку справжності, достовірності, правильності укладання документів, яка згодом вийшла за межі папської канцелярії та здобула поширення в середовищі майстрів письма. Йдеться про дипломатику як практику виявлення “різниці між правдою і фальшем” (*discrimen veri ac falsi*). Згодом це заняття набуло поширення і потребувало фахівців, обізнаних із тонкощами мистецтва розпізнання оригіналів і підробок документів. 1570 р. у Франції започатковано Корпорацію присяжних майстрів-письмознавців із вивчення підписів, що проіснувала до 1790 р. Тут готували присяжних експертів із письма – *experts en ecriture*, основною діяльністю яких стало дослідження підписів, почерку, печаток документів, що оспорювалися в судовому порядку. 1595 р. Корпорація отримала патент на проведення експертизи документів і успішно цим займалася упродовж двох століть. 1604 р. з'явилася книга Франсуа Демеля “Поради з розпізнання підроблених рукописів та порівняння почерків і підписів для того, щоб уміти бачити й виявляти всякі підробки; з детальним і повним поясненням мистецтва

письма; про те, як розпізнати й розшифрувати приховані та таємні письмена”, де узагальнено практичні досягнення з перевірки справжності, достовірності документації, напрацьовані середньовічними й новочасними професіоналами. “Трактат про дослідження письма” (1666 р.) Жака Ровено містив розгорнутий аналіз відомих способів підроблення документів. Невдовзі після виходу цієї праці вона була заборонена через небезпеку поширення із-поміж зловмисників способів підроблення документів, детально описаних у ній (Бездрабко, 2011: 121).

У XVII ст. Європу охопили дипломатичні війни (*bella diplomatica*). Це пов’язано з тим, що середньовічні грамоти все ще мали юридичну силу, а встановити їх достовірність часто не видавалось можливим через давність походження, особливості укладання, притаманні конкретному регіону чи канцелярії, відсутність чітких методів і алгоритму процедури встановлення оригінальності пам’ятки.

Як “антикварний” дискурс вивчення історичних пам’яток успішно розвивалося в епоху Реформації, Контрреформації у працях *ерудитів* (від франц. *érudition* як особливий рід занять, передусім історією, філологією, спрямованих на пошук істинних знань). Це заклало підвалини розвитку хронології, геральдики, дипломатики, палеографії, сфрагістики, кодикографії та ін. галузей історичної науки, орієнтованих на вивчення окремих видів джерел, їх атрибутів. Дослідницький арсенал фахівців (Г. Конрінг, Ж. Мабільон, Б. де Монфокон, А. Мураторі, Ф. Бьондо та ін.) складали: метод локалізації мови, тексту, тобто лінгвістично-географічний, метод атрибуції гербів, печаток, водяних знаків, вензелів, монограм, орнаментів, мініатюр, рельєфного друку, а також хронологічний, структурно-логічний, порівняльний методи та ін., якими оперували для встановлення достовірності, справжності документів (Бездрабко, 2011: 120).

Найповніше засади новочасної наукової критики документів представлено в праці представника гуртка Сен-Жерменського абатства конгрегації мавристів Жана Мабійона “*De re diplomatica libri VI*” (1681 р.). Ним розглянуто “роди, види древностей та справжності документів”, “підробки і причини підробок, [...] письмові матеріали і різні види письма” (1-а книга), “стилі документів чи грамот і канцелярські звичаї (підписи, печатки)” (2-а книга), “критика правил розпізнання справжності і достовірності документів” опонента Л. Валли – Д. ван Папebroка (3-а книга) (Бездрабко, 2011: 125). Праця Ж. Мабійона вплинула на розвиток системи знань про розпізнання підлогів, фальсифікатів документів, визначення їх достовірності й оригінальності. Заслуга Ж. Мабійона полягає в тому, що він один із перших в історії науки створив систему, яка дозволяла датувати, локалізувати акти на підставі різних критеріїв, зокрема типів письма, мови та діалектів, орфографії, характерних помилок, пов’язаних із диктуванням чи переписуванням, печаток, правил оформлення актів певними канцеляріями тощо. Дослідник вважав, що справжній документ повинен володіти сукупністю рис, притаманних для часу та місця його появи.

Принцип визначення достовірності документа залежно від норм конкретного місця і часу його появи пов’язують також із Германом Конрінгом (1606–1681), який започаткував та розвинув ідею систематизованого використання мовних особливостей документа для визначення його автентичності. Г. Конрінг сформулював ідею, що кожен документ має відповідати нормам латини, прийнятними для місця створення (канцелярії) та часу виникнення (Бездрабко, 2011: 130).

Представник молодшого покоління гуртка вчених-монахів – Бернар де Монфокон, автор праці “*Palaeographia graeca sive de ortu et progressu litterarum*” (1708 р.), розвинув горизонтальні та вертикальні методи порівнянь письма документів широкої географії, створені наближено та віддалено в часі в різних регіонах, що згодом стали використовувати для вивчення протографа, його копій із метою виявлення та підтвердження справжності (Бездрабко, 2011: 124–132).

У XIX ст. джерелознавча критика збагатилася працями істориків Б.Г. Нібура (1776–1831) “Римська історія” (Römische Geschichte), Л. фон Ранке (1795–1886) “Історії романських і германських народів” (Geschichten der romanischen und germanischen Völker), Ш.-В. Ланглуа (1863–1929), Ш. Сеньобоса (1854–1942) “Вступ до історичних студій” (Introduction aux études historiques), які розвинули методи вивчення документів, а саме: зовнішньої (визначення автентичності документа, часу, місця, автора) і внутрішньої (аналіз змісту, достовірності фактів, намірів автора), тобто ерудитної (erudite criticism) та інтерпретативної (interpretative criticism) критики. Особливу увагу вони приділяли з’ясуванню автентичності, справжності документів, оскільки *достовірність інформації* проголошувалася єдиною можливою умовою раціонального дослідження. Три ключових питання Б. Г. Нібура “хто? коли? з якою метою?” створив документ, ґрунтований на архівних джерелах ідеал об’єктивності Л. фон Ранке за формулою “як було насправді” (“wie es eigentlich gewesen”) і підручник з історичного методу Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса в контексті ширшої дискусії з Е. Бернгаймом і Т. Дройзеном довкола феномена *розуміння* (Verstehen) сукупно започаткували новітню історію наукової критики документів. В її основі: встановлення автентичності документа; визначення умов його створення та походження; дослідження змісту, достовірності фактів і логіки викладу; виявлення упереджень автора та їх контексту (Папакін, 2024). Завдяки їх працям утверджується думка в суб’єктивності й об’єктивності фальшування документів. Констатовано, що фальшування документів може бути здійснено автором зумисно, або ж випадково, проте це не змінює суті фальсифікату. Неправильна атрибуція документа є ще одним способом його фальшування. Так само фальсифікатом є документ, якщо його автор з певною метою приховує, подає неповні дані. Об’єктами фальсифікату історичних джерел в Україні в різні часи були, наприклад, літописи, грамоти князів, універсали гетьманів, листи, спогади діячів суспільно-політичного, економічного й культурного життя. Фальсифікат джерела так само є історичним джерелом і представляє цінність як свідчення певних фактів, подій, процесу, тощо.

У XX ст. наукова критика документів збагачується завдяки ширшому залученню філологічних, текстологічних, біографічних, математичних, статистичних та ін. методів. Тема фальшування документів стала популярною настільки, що це детермінувало традицію окремих відповідних розділів у підручниках, посібниках із джерелознавства середини XX ст. В Україні склалися центри виявлення й вивчення фальшованих історичних документів: центральні державні історичні архіви (м. Київ, м. Львів), Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, кафедра архівознавства Київського державного університету (нині – Київського національного університету імені Тараса Шевченка), відділ спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. Комплексне дослідження наративних джерел виявило масштабні випадки фальшувань документів актового діловодства. Найпомітнішими працями з викриття фальшованих документів останніх десятиріч є дослідження істориків О.О. Толочка, Ю.М. Русакової, Т.Л. Вілкул, О.А. Купчинського, Я.С. Дашкевича, О.Л. Рябченко, Т.Г. Боряк, Н.Г. Кашеварової, а відповідної проблемно-тематичної історіографії – Г.В. Боряка, Л.А. Дубровіної, Г.В. Папакіна, Н.М. Яковенко та ін. Встановлення автентичності документів має непересічне значення для національної історії, державності, культури, громадянського суспільства й особи. Суттєво, що в юридичній практиці автентичним є офіційний документ, а в джерелознавстві – той, справжність якого встановлена шляхом наукової критики.

Із розвитком документознавства підхід до фальсифікатів документів збагачується завдяки чіткому вирізненню матеріальної та інформаційної складової, а заодно цілісного сприйняття їх єдності. Суто документознавчих праць, присвячених фальшуванню

документів, обмаль. Такими є дослідження А.О. Введенського (1891–1963) “Лекції з документального джерелознавства історії СРСР (дипломатика)”, “Лекции по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика)” про фальшування документів в українських, білоруських землях, Московській державі XVI–XVIII ст. (Бездрабко, 2017: 105–144) Попри деякі хибні висновки заслугою А.О. Введенського стала актуалізація особливого прикладного напрямку документознавства. Хоча його праці мають джерелознавчий характер, автор позиціонував їх документознавчими через “канцелярське походження” об’єктів дослідження. Про термінологічне значення понять *автентичний документ*, *оригінал документа*, *підробка документа* писали документознавці С. Г. Кулешов, В. Ф. Бойко, О. М. Загорецька, О. П. Денисенко. Визначення окремих понять закріплено в термінологічному стандарті ДСТУ 2732:2023 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” (ДСТУ 2723:2023). Оригінал документа тлумачиться як перший і єдиний примірник документа, створений належним чином, що слугує також для виготовлення копій. В архівістиці оригіналом є автентичний документ.

Класичне документознавство вивчає управлінські документи, що створюються з метою реалізації установою функцій керування. Для цього виду документів так само властива доказова цінність, що ґрунтується на інформації про діяльність установи, її працівників, змістові управлінських рішень, розпорядженнях, виконанні і втраті оперативної функції та передаванні до архіву. Контекст (чи походження) створення управлінських документів є основою для визначення достовірності документної інформації. Цінність доказовості документа залежить від його функційної природи, видової характеристики. *Доказовий засіб*, *інструмент реалізації влади*, *акт власності* як функційні опції й основні цінності мають важливе значення для захисту автентичного документа (оригіналу документа) від фальшування. Головним засобом захисту документа від фальшування залишаються захисні та засвідчувальні елементи, а також інші реквізити, зовнішні знаки.

Підробленням вважають створення документа, подібного до справжнього (автентичного), із метою незаконного його використання як справжнього (автентичного). Розрізняють повне або часткове підроблення документів. Основними видами часткового підроблення документа вважають: підчистку, травлення (хімічне), дописку, вставку, заміну його частини (або частин), фальшиві підпис, відбитки печаток чи штампів, тощо. При загальній підробці йдеться загалом про виготовлення фальсифікату, максимально подібного до оригіналу.

Протилежністю підробки є справжність, тобто документ є таким, яким початково його створено. Пару термінів *справжній* – *фальшивий* не слід плутати з парою *достовірний*, *істинний* – *хибний*. Справжній документ цілком може містити недостовірну інформацію за змістом, і навпаки, підроблений документ може містити правдиву інформацію. Якщо протиставляти доказовість і доказову цінність підробкам, то це визначення необхідно враховувати.

Перехід документа з динамічного стану, тобто після реалізації ним функцій заради яких його створено, у статичний, тобто архівний період “життя”, відбувається з урахуванням декількох критеріїв комплектування архівів – походження й контексту, в якому вони були створені з певною метою. Архівний документ набуває цінності як потенційне історичне джерело. Принцип походження документа (провенієнцпринцип) породжує одну з його фундаментальних цінностей – *доказовість*. Доказ є важливим інструментом визнання автентичності та значущості документів або виявлення і / чи спростування підробок.

Термін *провенієнцпринцип* походить від латинського прикметникового означника *e videre*, що в перекладі означає «бачити». Залучений у першій половині XVIII ст. до наукового обігу термін означав очевидний, ясний, переконливий зв'язок із фондоутворювачем. Французький термін *évidence* асоціюється з очевидністю, недвозначністю, ясністю. Англійський термін *evidence* тлумачиться в правовому значенні як доказ, свідчення, зрідка – показання свідка, а німецький термін *die Evidenz* – реєстрація, облік. Для встановлення справжності документа провенієнцпринцип має основоположне значення, адже чітко визначає суб'єкта відповідального за зміст документа та правдивість його походження.

В архівістиці фальшованими можуть бути не лише окремі документи, чи їх фрагменти, але й цілі справи. Наприклад, епохою масштабних фальшувань справ стали роки тоталітарного режиму Союзу РСР; нацистської влади Третього Райху, щоб виправдати масові репресії проти населення, політичні рішення, тощо. Після вилучення їх з оперативного обігу чи процесуального руху й передачі в архів на зберігання утворилися пласти архівних справ, фондів, які містять справжні (оригінали), але здебільшого наперед продумано фальшовані за змістом і / чи підроблені документи. Так само вилучення, знищення й зумисна втрата архівної справи, фрагмента або цілого документа розглядається фальшуванням документів, одиниць зберігання, архівних справ, фондів.

Інтелектуальне підроблення документів передбачає внесення до змісту документа наперед неправдивої інформації (підлог). Виявлення інтелектуального підроблення відбувається шляхом підтвердження або спростування її правдивості. Інтелектуальне підроблення можуть здійснити юридичні та фізичні особи, які мають до нього доступ. При цьому формально структура документа може бути витримана. Зміна зовнішніх характеристик у документі встановлюється шляхом технічної експертизи.

Для документів у цифровій формі контекстом їх походження є метадані. Підроблення електронних документів практично унеможливлено через технічні особливості їх створення, системи захисту інформації та ін. заходи безпеки обігу й користування інформації в цифровому форматі.

Причиною фальшувань, підроблення документів можуть бути не лише суто економічні, фінансові вигоди, але й при переслідуванні інших цілей, наприклад, репутаційних, сенсаційних, психоемоційних та ін. Поширеним явищем є, наприклад, літературні, журналістські фальсифікати. Найвідомішими й резонансними випадками фальшування документів у XX ст. були: “Протоколи засідань Всесвітнього союзу франкмасонів і сіонських мудреців” (скорочена назва – “Протоколи сіонських мудреців”) 1903 р.; провокативного змісту книги британського письменника Мартіна Аллена “Прихований порядок денний” (2000 р.), “Темна війна Гіммлера” (2002 р.), що базуються начебто на архівних документах, проте сфабриковані автором; багатотомні щоденники італійського диктатора Беніто Муссоліні (1957 р., 2007 р.); колекція із 60 маленьких особистих чорних зошитів-щоденників Адольфа Гітлера, передана журналістом Гердом Гайдemanом для оприлюднення часописом “Stern” (1980-і роки); листи Марка Гофмана 1980-х років та ін. У XXI ст. найгучніші фальсифікати пов'язані з журналістикою, політикою, цифровими технологіями: вигадані сенсаційні статті у світових медіа, фальшовані щоденники, мемуари відомих діячів, а також масштабні кампанії дезінформації під час виборів і воєн. Штучний інтелект і цифрові технології (наприклад, deepfake) роблять виготовлення фальсифікату більш якісним. Однак технологічні можливості виявлення фальсифікату документа так само зростають.

Висновок. Проблема фальсифікату документа має давнє походження. Початково викриття фальшованого документа мало практичне значення, згодом ще й науково-

прикладне. Методики розпізнання фальсифікату документа складаються передусім у надрах правової, архівної й діловодної практик. Об'єкти фальшування: документна інформація або / і носій документної інформації. Документ може бути сфальшованим зумисно (примусово, добровільно) або випадково. Поняття фальсифікат є ширшим, ніж підробка. Підробити документ можна в тому випадку, якщо він уже існує. Підлогом є той документ, який через первинний задум автора потенційно приречений на фіксування неповних, недостовірних, прихованих даних чи спотворення формальних ознак, характеристик. Фальсифікат документа – це результат його підроблення, підлогу. Склалися різні підходи до вивчення фальсифікату документа, зокрема правовий, історико-джерелознавчий та ін. Для правового підходу доказова цінність документа є головною його властивістю. Для істориків-джерелознавців, архівістів, документознавців головною цінністю документа є інформаційна. На інституційному, нормативно-правовому, технічному, науково-методичному рівнях засвідчено актуальність, важливість і необхідність захисту інформації, документів від фальшувань.

Подяка. Висловлюємо вдячність членам редакційної колегії журналу, рецензентам за конструктивні рекомендації під час підготовки статті до друку.

Література:

- Бездрабко, 2017 – *Бездрабко В.* Андрій Введенський: історія й історії життя. Київ: Четверта хвиля, 2017. 320 с.
- Бездрабко, 2011 – *Бездрабко В.В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ: Четверта хвиля, 2011. 295 с.
- Бездрабко, 2008 – *Бездрабко В.* Проблема фальшування документів у творчості О.О. Жижиленка як віддзеркалення її розроблення на історико-правових засадах. *Південний архів*. Серія: Історичні науки. 2008. Вип. 28–29. С. 188–194.
- Данте – *Данте*. Божественна комедія. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=347#google_vignette
- ДСТУ України 2732:2023 – ДСТУ України 2732:2023. Діловодство й архівна справа: терміни та визначення понять. Київ, 2023. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_2732-2023.pdf
- Жижиленко, 1900 – *Жижиленко А.А.* Подлог документов: историко-догматическое исследование. Санкт-Петербург: Невская типография, 1900. 746 с.
- Кобилянський, Сутуріна, 2022 – *Кобилянський О.Л., Сутуріна А.В.* Генезис криміналістичного дослідження документів. *DICTUM FACTUM*. 2022. №2(12). С. 99–109.
- Ковальов, 2021а – *Ковальов К.М.* Визначення давності виготовлення документа: історичний аспект і сучасні тенденції. *Криміналістичний вісник*. 2021. №1 (35). С. 19–37.
- Ковальов, 2021б – *Ковальов К.М.* Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник*. 2021. №2 (36). С. 31–43.
- Кримінальний кодекс України, 2001 – Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>
- Кулешов, 2000 – *Кулешов С.Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи. Київ: ДАККІМ, 2000. 167 с.
- Осборн, 1932 – *Осборн А.С.* Техника исследования документов (пер. с нем. С. М. Потапова). Москва: Гос. изд-во “Советское законодательство”, 1932. XI, 198 с.
- Папакін, 2024 – *Папакін Г.В.* Сучасне джерелознавство: статус і роль в українській соціогуманітаристиці. *Український історичний журнал*. 2024. №2 (575). С. 183–211.
- Пілюков Ю., 2017 – *Пілюков Ю.* Система ідентифікаційних ознак почерку, можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи підписів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. №4 (12). С. 257–262.
- Про затвердження Положення, 2020 – Про затвердження Положення про здійснення установами фінансового моніторингу: постанова Правління Національного банку України від 28.07.2020 №107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0107500-20#Text>
- Сезонов, 2020 – *Сезонов В.С.* Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. №2 (77). С. 133–140.
- Чисников, 2017 – *Чисников В.Н.* Ганс Гросс – основоположник науки криміналістики і кримінальної психології (к 170-летию со дня рождения). *Криміналістичний вісник*. 2017. №2(28). С. 144–153.
- Юдіна, 2018 – *Юдіна І.В.* Актуальні питання криміналістичного дослідження документів зі зміненним первинним змістом. *Криміналістичний вісник*. 2018. №2 (30). С. 78–91.

References:

- Bezdrabko, 2017 – *Bezdrabko, V.* (2017). Andrii Vvedenskyi: istoriia y istorii zhyttia [Andriy Vvedensky: history and life stories]. Kyiv: Chetverta khvyliia. 320 s. [in Ukrainian]
- Bezdrabko, 2011 – *Bezdrabko, V.V.* (2011). Istoriia nauky pro dokument, abo Vidkryttia vidomoho [History of Document Science, or the Discovery of the Known]. Kyiv: Chetverta khvyliia. 295 s. [in Ukrainian]
- Bezdrabko, 2008 – *Bezdrabko, V.* (2008). Problema falshuvannia dokumentiv u tvorchosti O.O. Zhizhilenka yak viddzerkalennia yii rozroblennia na istoryko-pravovykh zasadakh [The problem of document forgery in the work of O.O. Zhizhilenko as a reflection of its development on historical and legal principles]. *Pivdennyi arkhiv. Seriia: Istorychni nauky*. Vyp. 28–29. S. 188–194. [in Ukrainian]
- Dante – *Dante*. Bozhestvenna komediia [The Divine Comedy]. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=347#google_vignette [in Ukrainian]
- DSTU Ukrainy 2732:2023 – DSTU Ukrainy 2732:2023. Dilovodstvo y arkhivna sprava: terminy ta vyznachennia poniat [DSTU of Ukraine 2732:2023. Office management and archival affairs: terms and definitions of concepts]. Kyiv, 2023. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_2732-2023.pdf [in Ukrainian]
- Zhizhilenko, 1900 – *Zhizhilenko, A.A.* (1900). Podlog dokumentov: istoriko-dogmaticheskoe issledovanie [Forgery of documents: a historical and dogmatic study]. Sankt-Peterburg: Nevskaiia tipohrafiia. 746 s. [in Russian]
- Kobylianskyi, Suturina, 2022 – *Kobylianskyi, O.L., Suturina, A.V.* (2022). Henezys kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv [The Genesis of Forensic Document Research]. *DICTUM FACTUM*. № 2(12). S. 99–109. [in Ukrainian]
- Kovalov, 2021a – *Kovalov, K.M.* (2021). Vyznachennia davnosti vyhotovlennia dokumenta: istorychnyi aspekt i suchasni tendentsii [Determining the statute of limitations for document production: historical aspect and current trends]. *Kryminalistychnyi visnyk*. №1(35). S. 19–37. [in Ukrainian]
- Kovalov, 2021b – *Kovalov, K.M.* (2021). Henezys dokumenta yak zasady kryminalistychnoho dokumentoznavstva ta obiekta doslidzhennia v tekhnichnii ekspertyzi davnosti dokumenta [The genesis of a document as the basis of forensic document science and the object of research in the technical examination of the prescription of a document]. *Kryminalistychnyi visnyk*. №2(36). S. 31–43. [in Ukrainian]
- Kryminalnyi kodeks, 2001 – Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> [in Ukrainian]
- Kuleshov, 2000 – *Kuleshov, S.H.* (2000). Dokumentoznavstvo: Istoriia. Teoretychni osnovy [Documentary Studies: History. Theoretical Foundations]. Kyiv: DAKKKiM. 167 s. [in Ukrainian]
- Osborn, 1932 – *Osborn, A.S.* (1932). Tekhnika issledovaniia dokumentov [Document research techniques] (per. s nem. S. M. Potapova). Moskva: Gos. izd-vo “Sovetskoe zakonodatelstvo”. XI, 198 s. [in Russian]
- Papakin, 2024 – *Papakin, H.V.* (2024). Suchasne dzhereloznavstvo: status i rol v ukrainskii sotsiohumanitarystytii [Modern source studies: status and role in Ukrainian socio-humanitarian studies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2(575). S. 183–211. [in Ukrainian]
- Piliukov, 2017 – *Piliukov, Yu.* (2017). Systema identyfikatsiinykh oznak pocherku, mozhlyvosti yii udoskonalennia pry provedenni pocherkoznavchoi ekspertyzy pidpysiv [Handwriting identification system, possibilities for its improvement when conducting handwriting examination of signatures]. *Aktualni problemy pravozynavstva*. № 4(12). S. 257–262. [in Ukrainian]
- Pro zatverdzhennia Polozhennia, 2020 – Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zdiisnennia ustanovamy finansovoho monitorinhu: postanova Pravlinnia Natsionalnogo banku Ukrainy vid 28.07.2020 № 107 [On approval of the Regulation on the implementation of financial monitoring by institutions: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated July 28, 2020. No. 107]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0107500-20#Text> [in Ukrainian]
- Sezonov, 2020 – *Sezonov, V.S.* (2020). Henezys kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv yak haluzi kryminalistychnoi tekhniki [The genesis of forensic document research as a branch of forensic technology]. *Pravo i bezpeka*. №2(77). S. 133–140. [in Ukrainian]
- Chysnykov, 2017 – *Chysnykov, V.N.* (2017). Gans Gross – osnovopolozhnik nauki kriminalistiki i kriminalnoi psykhologii (k 170-letiju so dnia rozhdeniia) [Hans Gross – the founder of the science of criminology and criminal psychology (on the 170th anniversary of his birth)]. *Kryminalistychnyi visnyk*. №2(28). S. 144–153. [in Russian]
- Yudina, 2018 – *Yudina, I.V.* (2018). Aktualni pytannia kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv zi zminenym pervynnym zmistom [Current issues of forensic research of documents with altered original content]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2(30). S. 78–91. [in Ukrainian]

Отримано 01.10.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.11.2025

Прийнято до друку 09.12.2025

Submitted 01.10.2025

Received in received form 07.11.2025

Accepted for publication 09.12.2025